

“מנגד תראה את הארץ”? פינסק, לונדון, רחובות

מהו סודה של ביוגרפיה טובה? האם ניתן למצוא במקום כלשהו מרשם בדוק ומנוסה להכנת מרקחת מוצלחת של סיפור חיים שרכיביו, כמו בתבשיל שנוצר בידי טבח־אומן, מתנגשים זה בזה ונמזגים זה לתוך זה עד לקבלת אותה המרקחת? חיבור פולשני, מנוכר קמעוה ובה בעת קשוב ומבין, המצליח לשלב בין מהלך חייו, רגשותיו, מחשבותיו, רעיונותיו ופעולותיו של היחיד ובין המהלך ההיסטורי הגדול שבו נטל חלק – הוא, ככל הנראה, המתכון הבדוק לרקיחת ביוגרפיה טובה. מחברי “האב המייסד: חיים וייצמן, ביוגרפיה, 1922–1952” פורשים לפנינו את סיפור חייו של חיים וייצמן, וליתר דיוק חלק עשיר במיוחד ממנו – שלושים שנה שהיו רוויות יצרים, גדושות עשייה, עתירות ניצחונות, מוכות אסונות ולמודות אכזבות. עד לעמוד האחרון של הסיפור, שבו האש תחת הסיר כבתה זה כבר והמִכְסָּה עדיין מונח עליו לשמר את חום המרקחת, נמשך המתח שבין אוטוביוגרפיה, זכירה, שכחה והשכחה. מתח זה הוא אחד מן התבלינים המעניקים לספר המרתק הזה את איכותו המחקרית הגבוהה, ומציידים אותו בתחבולה הספרותית המושכת את לב הקוראים. לא בכדי חוזרת מפעם לפעם בהערות השוליים המלומדות שבספר אזהרה המופנית אל ההיסטוריון המקצועי וגם אל כל קורא “סתמי” המשחר לסיפור טוב, וכביכול מתריעה: דעו לכם כי מה שכתב גיבור הביוגרפיה על מה שהיה, איננו בהכרח מה שהיה. הינה למשל ורה וייצמן דיווחה בזיכרונותיה על התנדבותה בבתי חולים תת־קרקעיים בלונדון בימי מלחמת העולם השנייה. מחברי הביוגרפיה פוטרם מידע זה במילים בוטות: “אפשר שהיא עשתה זאת. אלא שבהיעדר מקור אחר ונוכח המעשה המניפולטיבי המאפיין את התנהלותה עם החומר הארכיוני שלה והגשת זיכרונותיה, לא מצאנו לנכון לחרוג מהכלל של אי־היסמכות על אוטוביוגרפיה גם במקרה הזה”¹. ובהערה סמוכה באותו עמוד הם מותחים ביקורת על עבודתו של היסטוריון ישראלי חשוב, ומזהירים מפני מתן אמון באוטוביוגרפיה של חיים וייצמן: “[פלוגי] נפל בפח של ‘מסה ומעש’ [שם חיבורו האוטוביוגרפי של וייצמן], ששם מסר וייצמן מידע חלקי,

1. גולני וריינהרץ, האב המייסד, עמ' 928 הערה 44.

מניפולטיבי ולעיתים שגוי [...] ייאמר לשבחו של [פלוגי] שהוא חש שהמקור הזה מקשה עליו, דוגמה טובה להכרח להימנע מהאוטוביוגרפיה הזו.² ואשר לזכירה, שכחה והשכחה – מחברי הביוגרפיה נאבקים לאורך יותר מ-750 עמודי דפוס, מפתח דבר ועד לאפילוג החותם את סיפור החיים, להשיג אותה מטרה שלשמה כתבו בני הזוג וייצמן אוטוביוגרפיה וזיכרונות: הנצחת זכרו של גיבור הסיפור כ"אב המייסד" של מדינת ישראל. יגאל קמחי, מזכירו האישי של וייצמן, כתב ששמע באוזניו מן הנשיא הראשון כי משה רבנו זכה לראות את הארץ מרחוק ולא נכנס לתוכה – ובכל זאת היה מאושר ממנו, נשיא מדינת ישראל, שזכה לבוא בשעריה אך זכה בתפקיד נטול סמכויות וחסר השפעה של ממש. חזונו של המנהיג הוותיק התגשם עוד בחייו, אם גם אחרי שנס לחו.³ וייצמן חש שאזרחי המדינה הצעירה כבר אינם זוכרים את חלקו המכריע בהקמת מדינת ישראל, ובלשונם של גולני וריינהרץ: "ביזכרון הקולקטיבי הישראלי נשאר במידה רבה 'ייצמן [כך] שאחרי וייצמן'. בגופו היה וייצמן במדינת ישראל, אך אליה לא בא".⁴

זכרו של וייצמן כ"אב המייסד" של מדינת ישראל נדחק אל פרק נשיאות המדינה, שבא אחרי שמסע חייו הגיע למעשה אל קיצו. חלומו של וייצמן התגשם בזכות פעולתו הכבירה בעבר, אך המנהיג שאיבד את השפעתו הוסיף לחיות עוד קצת יותר מארבע שנים בשולי העשייה ובצידי התודעה.

מוטי גולני ויהודה ריינהרץ זיכו אותנו במחקר עומק נדיר בעושר מקורותיו. בספר מככב גיבור ראשי אחד – חיים וייצמן, מנהיג בעל שיעור קומה בין-לאומי שקיבל החלטות הרות גורל בצמתים היסטוריים ונטל חלק מכריע במימוש הפוליטי של רעיונות הלאומיות היהודית המודרנית (בגרסתם הציונית). עבודת מופת זו, שהציר המרכזי שלה הוא שחזור מדוקדק, בלא כחל ושרק, של חיי חיים וורה וייצמן, מאתגרת כמה מן המוסכמות השולטות שנים לא מעטות בהיסטוריוגרפיה של התנועה הציונית ובמחקר תולדות מדינת היהודים. היא חושפת לאור העולם רבדים שמעליהם נמשך והולך סיפור תקומת ישראל המודרנית כבר יותר ממאה וחמישים שנים – רבדים שמעליהם מרחף צילם החמקמק של יחסי הגומלין המפריים ובה בעת מכאיבים בין רעיונות, אמונות, רגשות, תאוות, שנאות וקנאות. רבדים אלו היו קבורים, כמו שכבות בתל עתיק, בין מאות אלפי השורות של המסמכים הארכיוניים והכתבים הנדפסים. הם מוסיפים ממדי עומק להבנת מכלול הזיקות בין מהלך חיים של מנהיג יחיד לתולדותיה של אומה שלמה. לעיתים, כדברי המחברים,

2. שם, עמ' 928 הערה 46.

3. שם, עמ' 779–780 והערות 1–2.

4. שם, עמ' 780.

”הביוגרפיה כמו ההיסטוריה היא סיפור של מפגשים. במפגש בין המצב ההיסטורי ובין מצבו של וייצמן באותה תקופה כמו ציפה לאיגרת שהגיעה אליו בראשית מסעו בדרום אפריקה בחורף 1932”⁵.

מתוך המכלול השלם יידונו במאמר זה שלושה עניינים המחברים בין ביוגרפיה של מנהיג יחיד – אישיות שהיא פרי ייחודי של המקום והזמן, ובין היסטוריה של אומה – קולקטיב שהוא תולדה של המשגה, הבניה, דימוי והשכחה.

א. פוליטיקה ולשון

אפשר לומר שווייצמן אצר בנשמתו אטלס שפות ומילון רב-לשוני, שהיו בבואה של המציאות הלשונית העל-לאומית והעל-תקופתית ששררה בעולם היהודי. גולני וריינהרץ כתבו: ”שפתו תמיד שפת זר, גרמנית ורוסית ויידיש, ולשון הקודש, ואנגלית לא ילידית – אלה הכלים ששירתו אותו ברוב חן”. לשון הקודש (ודוק: לא עברית!) ויידיש ייצגו את הדו-לשוניות היהודית שעברה מן העידן הקורפורטיבי הטרומ-מודרני אל תקופת האימפריות הרב-אתניות ועדיין התקיימה ערב מלחמת העולם השנייה במרבית התפוצות; גרמנית, רוסית ואנגלית היו אחדות משפות התרבות המערבית שאימצו יהודים שעזבו את הסביבה המסורתית בפרובינצייה ונהרו בהמוניהם אל הכרכים. לאלו יש להוסיף כמובן את העברית החדשה שקנתה לה מעמד של שפה לאומית והייתה לשפת הדיבור ביעד הפוליטי הנכסף של התנועה הציונית – ארץ ישראל. המנהיג הציוני היה בן בית בכל הלשוניות הללו, ופירוש הדבר שבתקופת המנדט הבריטי הוא נמצא באמצע הדרך בין הוויית פינסק למציאות לונדון, אם כי אחת לכמה שנים הוא סר ממנה לזמן-מה כדי לפקוד את רחובות, נהלל ותל אביב. אין לך ראייה טובה יותר למקומה המכריע של הלשון בביוגרפיה של ”האב המייסד” מאשר סיפור מברק הברכה שהגיע לידי וייצמן ב-15 במאי 1948, בעת ששהה בניו יורק, ובישר לו על הקמת מדינת ישראל. בפרק הנושא את הכותרת ”מנגד תראה” כתבו גולני וריינהרץ: ”המברק נכתב בעברית, שפה שהיא [ורה] לא קראה. מצב עיניו של חיים לא אפשר לו לסייע לה. היה יכול לזהות רק את החתימות שבלטו מאוד: בן-גוריון, שפרינצק, קפלן, רמז, שרתוק וגולדה. אל החדר הוזעק ג'וזף כהן, [...] הוא הקריא באנגלית את הכתוב בעברית: 'איחולינו עם הקמת המדינה העברית' – לא היהודית ולא במקרה”⁶.

5. שם, עמ' 466. הדברים נאמרו בעניין הקשר בין ראשית רעיון חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות לקשיי מימושו של המנדט הבריטי ולכישלונו האישי של וייצמן.

6. שם, עמ' 725.

שבה שלט היטב המנהיג הוותיק, לא הייתה מובנת לבת זוגו, שעברה במרוצת חייה מלשון אימפריאלית אחת (רוסית) ללשון האימפריה שבה התערתה (אנגלית). ישראל, המדינה החדשה שווייצמן ראה כביכול מנגד, הייתה התגשמות חלומו, ובכלל זה גם התממשות האפשרות לשלוח מברק רשמי בשפת המדינה – עברית. בפועל, הלשון המשותפת לבני משפחת וייצמן הייתה אנגלית, שפת האימפריה שחדלה לשלוט בארץ.

חלק נכבד מפעילותו של וייצמן בתקופה המתוארת בספר היה כרוך בכישרון הדיבור שלו וביכולת הכתיבה. הלשון מילאה תפקיד חשוב ביותר בביוגרפיה שלו, ובביוגרפיה הכתובה שלפנינו הוא מתגלה כממשיך מסורת בת דורות של השתדלן היהודי הטרומ-מודרני. השתדלן היה האדם שהביא את דבר הקהילה אל השררה ופעל להשפיע על יחס השלטונות כלפי היהודים. בתודעה הקיבוצית של קהילות מרכז אירופה ומזרח הים התיכון הוא השתדלן בראש ובראשונה כבעל כוח דיבור וכדובר רהוט בלשונות העמים. כך למשל מתואר שתדלן של ועד ארבע הארצות בפולין בכתב מינוי שקיבל ממנהיגי הארגון הבין-קהילתי הגדול הזה בשנת 1730:⁷

בצוארו ילין עוז, איש מהיר במלאכתו מלאכת הקדש, לפני מלכים ושרים יתיצב, מורג חרוץ חדש בעל פ[י]פיות הוצק חן בשפתותיו, חלק משמן חכו מאמרו [נעים], דעת שפתיו ברור מללו ובתבונה מלין יכביר, כלו מטעמים וכלו מחמדים, ע"כ [על כן] מנוי' וגמורה קבלו אותו למז"ט [למזל טוב] לשתדלן דד"א [דד' ארצות] [...] קבענו לו שכירות חק הקצוב כל שנה שכר שיחה נאה סך שמנה זה' פ' [זהוב פולני].

מפתיע עד כמה דומים דברים אלו, שנאמרו על השתדלן המסורתי מן הסוג הישן, לתיאור כישוריו של המדינאי היהודי המודרני חיים וייצמן. האם היה הכימאי הבריטי, יליד עיירה שבין שתי מלחמות העולם הייתה נתונה תחת שלטון פולין העצמאית, מודע להיותו ממשיכם של קודמיו שפעלו מאחורי הקלעים של הסיים (פרלמנט האצולה) במלכות פולין באמצע המאה השמונה-עשרה? לדעת מחברי הביוגרפיה, על פי מה שעבר במוחו בשעה שנסע לפגוש בווינסטון צ'רצ'יל במעונו הכפרי בנובמבר 1944, משהו מזכר אותו השתדלן הפולני הישן היה טבוע בתודעתו:⁸

וייצמן היה משוחרר להרהוריו. 2 בנובמבר, יום הצהרת בלפור, [...] וייצמן לא היה יכול שלא לחשוב שאולי גם השבת הזו, 4 בנובמבר, תהיה בעתיד

7. היילפרין, פנקס, עמ' 312. ראו גם ברטל, פוליטיקה יהודית.

8. גולני וריינהרץ, האב המייסד, עמ' 630–631.

יום ראוי לציון, [...] כאשר הוא, חיים בן עוזר ממוטלה, הגיע בגפו אל ביתו הכפרי של ראש ממשלת בריטניה הגדולה משל היה ראש מדינה או ידיד אינטימי. [...] שניהם, שעולמם הפוליטי עוצב במאה ה-19, אהבו את הרגעים הללו שבהם אפשר, כך חשו, לשנות בשיחה אחת את העולם.

ב. בין אומה לאימפריה

העם היהודי היה מפוזר בעת החדשה בין ממלכות שהגבולות המדיניים ביניהן לא חפפו את תחומיהן של התפוצות השונות: התפוצה האשכנזית נפרשה על פני אימפריות רבות-לאומים, וכזה היה גם מצבן של הפזורה הספרדית ויהדות אגן הים התיכון. כבן לעם טרנס-אימפריאלי פעל וייצמן כמנהיג של תנועה לאומית טרנס-אימפריאלית. ב-1874, השנה שבה נולד וייצמן, חי הרוב המוחלט של יהודי העולם תחת שלטון של אימפריות ענק אחדות, שבקרבן חיו קבוצות אתניות ודתיות רבות. התבוננות ביהודים כעם טרנס-אימפריאלי עשויה לשפוך אור חדש על מהלך חייו, אישיותו, התנהגותו ומדיניותו של המנהיג הציוני.

תודעת השייכות הלאומית של חיים וייצמן, המצטיירת מעיון בדפי "האב המייסד", אינה עולה בקנה אחד עם הדימויים בענייני זהות יהודית שרווחו כמה דורות בשיח הפוליטי והתרבותי שהתנהל ברוח התנועה הלאומית היהודית. "יהדותו" (במירכאות או ללא מירכאות) של חיים וייצמן הייתה נזילה, תלוית מקום וזמן – ממש כזהותם הלאומית של מיליונים שעקרו, או נעקרו, מתוך המציאות החברתית-תרבותית הפוסט-קורפורטיבית באחת מן האימפריות הרב-אתניות ומצאו עצמם בעולם מודרני שהציע להם מגוון זהויות חלופיות. חלק נכבד משותפיו לדרך הפוליטית, וגם לא מעטים מיריביו, דמו לו מאוד בעניין זה. שורשיה של זהות נזילה זו היו נעוצים בעיירה הבלארוסית מוטלה שהוזכרה לעיל, אז בצפון-מערב האימפריה הרוסית (במאמר מוסגר אעיר כי במדינת בלארוס תוהים היום רבים לפשר העובדה שחלק נכבד ממנהיגי מדינת ישראל בשנותיה הראשונות נולדו וגדלו "אצלם", באותו חבל ארץ שבו חיו מיעוטים לאומיים אחדים שעברו בשלהי המאה השמונה-עשרה משלטון פולין-ליטא לשלטון הקיסרות הרוסית). צמרתה של הזהות שנולדה בתוך חילופי הממלכות שחוה וייצמן, נפרשה במטרופולין האימפריאלי הבריטי.

במהלך שלוש הקריירות שביניהן שילב – האקדמית, המסחרית והפוליטית – התאים וייצמן את זיקותיו לסדר האימפריאלי העולמי ולשינויים שחלו בו: הוא נטש אימפריה אשר קרוב למאה וחמישים שנה שידרה מדיניותה למיעוט הגדול שבמיעוטים שחיו בתחום שלטונה – המיעוט היהודי (בימים שהמנהיג הציוני הצעיר השלים את חוק לימודיו בגימנסיה בפניסק מנתה הקהילה היהודית באימפריה

הרוסית למעלה מחמישה מיליון נפש) – שני מסרים סותרים: עידוד להשתלבות תרבותית ומדינית (בשיטת המקל והגזר), ובה בעת דחייה שהגיעה גם לכדי הרחקה וגירוש בטענה שהיהודים הם יסוד אתני־דתי מזיק. עיתים גבר המסר המשלב, ועיתים – המרחיק. וייצמן עזב את רוסיה הצארית וקשר את גורלו האישי וגם את עתיד עמו באימפריה הבריטית המשגשגת, שהייתה באותם ימים בשיא התפשטותה ברחבי העולם. בבריטניה הוא פיתח את הקריירה המדעית שלו; את האימפריה הבריטית אימץ כמוקד עשייתו הפוליטית; ובאנגליה גידל את שני בניו כנתינים נאמנים למלך.

לשלטון האימפריאלי הבריטי אומנם הייתה "שליחות מתרבתת" – *Civilizing Mission* – דומה למדי ל-*Mission Civilisatrice* נוסח האימפריה הצרפתית, אם כי שונה ממנה. בצרפת הונח הבסיס הרעיוני של מונח זה, המוכר היטב לחוקרי האימפריות המודרניות, בכתביו של הפילוסוף הרדיקלי, איש עידן הנאורות, קונדורסה (1743–1794).⁹ בריטניה משכה אליה אנשים מן האליטות שבקולוניות, אך לא הייתה נמרצת כמו צרפת לגבי "תרבות" המוני הנתינים הפזורים ברחבי העולם, ולא כל שכן בשטחי המנדט בפלשתינה־א", שנפלו בחלקה אחרי מלחמת העולם הראשונה.

וייצמן, המנהיג הציוני, שחשיפתו להשפעות התרבות המערבית החלה בפרובינצייה רבת־לאומים שהייתה נתונה לשלטון ממשלת הצארים, הביא מרוסיה בצקלונו לא מעט ממורשת אותה "שליחות מתרבתת" ברוח האבסולוטיזם הנאור הרוסי – בגרסה יהודית־לאומית. הוא פעל למימושה באותה כבדת ארץ שבה האימפריה הבריטית הניחה ליהודים חופש פעולה רחב ביותר למימוש ניסויים חברתיים ותרבותיים שנועדו "לתרבת" את ה"אוסט יודן" על פי מיטב המורשת המזרח־אירופית הטוטליטרית למחצה, אם כי למראית עין היה זה וולונטרזים רב־מגזרי מן הסוג שמשל בכיפה בפוליטיקה של היישוב בתקופת המנדט. בלשון בוטה למדי, ציון נדמתה בעיניו של וייצמן ל"מושבת תיקון" (או שמה "עונשין"?), מעין *House of Correction* לתיקון מידותיהם של נתיני הפרובינצייה האימפריאלית. כך נראו לפקידי השלטון בראשית המאה התשע־עשרה המושבות החקלאיות היהודיות שקמו ביוזמת הצאר הרוסי בדרום האימפריה. וכך אמר וייצמן על אחיו היהודים הפולנים, שוכני פרורי העוני בוורשה, לונדון וניו יורק: "אני עושה באמריקה דבר אחד כדי לאפשר בארץ דבר אחר, הפוך. איני מתכוון [...] לאסוף כספים ולהיאבק בשדה המדיני למען גרסה עלובה של חיי היהודים בארץ כמו בוורשה, בלונדון ואפילו בניו יורק".¹⁰ בחוגי

9. קונדורסה, מתווה לתמונה, עמ' 269.

10. גולני וריינהרץ, האב המייסד, עמ' 176.

הממשל באנגלייה, כמו במשרדי הבירוקרטים ברוסיה, נמצאו, כידוע, גם מי שהיו שותפים לרתיעה מהגירת המוני יהודים עניים, מגמה שאף התגברה אחרי מלחמת העולם הראשונה, וצידדו במיזמי קולוניזציה מרוחקים מן המטרופולין. בה בעת נראו מיזמי התיישבות ליהודים – שוב בדומה למה שהיה ברוסיה – מכשיר יעיל לקידום האינטרסים האימפריאליים.

וייצמן המשיך, במובן ידוע, את דרכן של אליטות יהודיות ברוסיה הצארית, שבתחילה שיתפו פעולה עם רשויות השלטון האימפריאלי, שפעל להרחיק מן המטרופולין את היהודים העניים; בהמשך הפכו להיות (או לפחות כך דימו) חלק מן האליטה השלטונית; ולבסוף השתקעו במטרופולין. בשלהי המאה התשע-עשרה נוצרו בריתות מסוג חדש וחסר תקדים בחברה היהודית: אנשי אליטה יהודים שרכשו השפעה כלכלית, פוליטית ותרבותית, החלו לשתף פעולה עם תנועות רדיקליות-לאומיות במטרה להביא מזור למצוקות מיליוני יהודים בפריפריות האימפריאליות. הן אלו הן אלו הכירו בצורך לחולל שינוי מהפכני במבנה החברתי-כלכלי של החברה היהודית ואימצו את הדימויים האנטי-יהודיים שרווחו באירופה באותן שנים.

פילנטרופיה ופוליטיקה הולידו חיבורים. אחד מן החיבורים האלה היה שיתוף הפעולה בין חיים וייצמן לתנועת הפועלים הציונית בארץ ישראל המנדטורית. ברית זו הביאה בחלופ הזמן לנתק בין המנהיג בלונדון למתיישבים בארץ ישראל: התגשמות המפעל ההתיישבותי הולידה ישות פוליטית חסרת תקדים, שכדרכן של קולוניות רבות בעת החדשה הפכה בהדרגה לישות עצמאית נפרדת מ"ארץ האם" ודחקה את ההנהגה שבמטרופולין לשוליים. השתדלן הדו-כיווני בלונדון, שממילא הכיל בנפשו את יחסו האמביוולנטי של הפילנטרופ כלפי ה"נתמכים" – שמתוכם בא – נתקל באויב פוליטי ארץ-ישראלי שקרא תיגר על עולמו התרבותי, שיטתו המדינית והתנהלותו החברתית.

ג. שתדלנות ולאומיות

וייצמן, שכבר מימיו הראשונים בבריטניה עמל להשתלב בחוגי האליטה הפוליטית של האימפריה שבה בחר, וחתר להתערות בעולם העשייה המדינית בלונדון, לא חדל לראות בעצמו נציג הקבוצה האתנית-דתית שהותיר מאחוריו בשוליים המזרחיים של יבשת אירופה. וגם בעיני פקידות השלטון האימפריאלי הבריטי הוא נתפס, לאורך כל תקופת המנדט הבריטי, כמי שמדבר בשם של ה"ילידים" היהודים, תושבי המושבה הבריטית שבפלשתינה, שלאמיתו של דבר לא היו ילידי הארץ כלל אלא מהגרים שהגיעו אליה משטחי אימפריות אחרות. באותה העת הצטייר וייצמן בעיני עצמו, מכוח אישיותו וקשריו וגם מתוך שכנוע פנימי, כסוכן אימפריאלי

בקרוב אותם "ילידים". אכן, שלא כמו השתדלן היהודי-פולני בנוסח העת החדשה המוקדמת, שהיה בשר מבשרה של הקהילה ומעולם לא היו לו חלק ונחלה מלאים בעולם החיצוני הלא-יהודי, היה וייצמן, המדינאי היהודי המודרני, השתדלן של העת החדשה. הוא התאים לתיאור הקולע שהדביקה ההיסטוריונית זלמה שטרן (1890–1981) ליהודי החצר (Hofjude) שפעל בשירות השליטים הריכוזיים במדינות גרמניה במאה השמונה-עשרה: מנהיג כפול פנים, חיצוני ופנימי כאחד, שדיבר בשם רשויות המדינה אל קהילתו בתוקף הסמכות שהעניק לו השליט, ובה בעת הביא את דבר הקהילה אל השלטון.¹¹ כדי למלא תפקיד דו-כיווני זה, היה על וייצמן לשהות בלונדון, הרחק מן הקהילה שבשליחותה פעל אך בקרבתה לא חפץ. מעניין שאת מודל הניהול מרחוק משווים מחברי הביוגרפיה ל"גישת ניהול האימפריה הבריטית בת הזמן שהשפיעה מאוד על וייצמן. גישה זו ביקשה שליטה מלונדון בעזרת צי בעל יכולת תנועה מפותחת ואנשים נאמנים הפזורים ברחבי אימפריה שנראותם מבטיחה את המשך שרידותה של האימפריה ואת שלטונה".¹² בחלוף השנים – ככל שהלכה הישות היהודית החדשה בארץ ישראל והתעצמה, ומנגד מידת ההתאמה בין החלופה האימפריאלית שבה קשר וייצמן את עוצמתו הפוליטית ובין הנעשה בארץ הלכה והתרופפה – אירע להנהגה הציונית בבירת האימפריה אותו תרחיש בלתי נמנע המוכר לנו מתולדותיהן של האימפריות בעת החדשה. ב"קולוניה" התבססה הנהגה יהודית מקומית, והיא החלה להתחרות בשלטון מרחוק, להעדיף אינטרסים מקומיים ולבטא התנגדות לשיקולים האימפריאליים. מבחינת וייצמן הנהגה זו כבר לא הייתה, בלשון מחברי הספר, "שלו ומטעמו בירושלים".¹³ הריחוק מירושלים ומרחובות, שהיה טעון מלכתחילה בסלידת וייצמן איש האליטה מהמוני היהודים המזרח-אירופים, תוגבר בהסתייגותו הפוליטית מן התחושות האנטי-אימפריאליות שגברו ביישוב הארץ-ישראלי. אלו הקשו על קיום הזהות הדואלית הציונית-אימפריאלית שהייתה שורש נשמתו של וייצמן. האיום הזה מכיוונה של ארץ ישראל ריחף על הבחירה הפוליטית המודעת של המנהיג לייסד בארץ האבות ישות פרו-בריטית בדמות קיום יהודי-לאומי מודרני, אך לא עליה בלבד, אלא גם על סגנון החיים, ההתנהלות, השפה והלבוש האירופיים שניסו בני הזוג וייצמן לשמר בביתם ההולכי ונבנה ברחובות. חיים וורה וייצמן נשאו עימם לפלשתינה

11. שטרן, יהודי החצר, עמ' 177–207. על השתדלן בראשית העת החדשה ועל גלגולי השתדלנות הטרום-מודרנית לדיפלומטיה יהודית בעת החדשה ראו אורי, פרקליט או אופורטוניסט; גנה, תרבות מדינית יהודית; ברטל, משתדלנות לדיפלומטיה.
12. גולני וריינהרץ, האב המייסד, עמ' 457–458.
13. שם, עמ' 459.

את פירות האקולטורציה שהבשילו בדרכם המשותפת מן האימפריה הרוסית אל האימפריה הבריטית. בלשונם של המחברים: "יותר מהציונות חיברה בין השניים תשוקה משותפת למעמד שמחייב הליך השיפור העצמי (self improvement or Bildung) מדעת שעברו השניים מאז עזבו את בית הוריהם במזרח אירופה לטובת גרמניה, שווייץ ובריטניה במיוחד"¹⁴. לדברי המחברים "בשנים שעליהן מספרת הביוגרפיה הזו, מ-1922 ואילך, הוא [וייצמן] כבר לא היה פילור-בריטי, הוא היה בריטי"¹⁵. הבריטיות הזאת המשיכה, לאורך עשרות שנים, להרחיק אותו מארץ ישראל, הן במישור האישי הן במישור המדיני. וככל שעבר הזמן וחלקה של בריטניה בהגשמת המטרות הציוניות בארץ ישראל התמעט, הלך וקרר הרגע ההיסטורי שבו התרכובת האימפריאלית-ציונית שבנשמת השתדלן הציוני תאבד את זיקתה לנעשה במדינת ישראל הנולדת. באחרית ימיו של וייצמן נדחק מן הזיכרון הקיבוצי הישראלי זכר חלקה המכונן של הברית האנגלו-ציונית: "דחיקתה של בריטניה אל מיצוב שלילי בזיכרון הישראלי היא גם דחיקתם לשם של וייצמן ושל התנועה הציונית העולמית"¹⁶.

בביוגרפיה העשירה והמרתקת פרי עטם של גולני וריינהרץ יש בעיניי תרומה פורצת דרך למחקר התנועה הציונית ולכתיבה הביקורתית בתחום לימודי ישראל. יתר על כן, חיבור זה הוא ציון דרך חשוב בחקירת ההיסטוריה היהודית המודרנית. סיפור חייו של חיים וייצמן – יליד עיירה בפרובינצייה של אימפריה גדולה, איש ברוך כישרונות, שברגע ההיסטורי המתאים עלה בידו להתנתק מאיפריה אחת ולחבור למרכזי העשייה הפוליטית, הכלכלית והמדעית של אימפריה גדולה אחרת – הוא חלק בלתי נפרד מסיפור התמודדותם של היהודים עם משברי העת החדשה. המושבה רחובות בפלשתינה המנדטורית הייתה אמורה, לכאורה, להיות תחנה סופית בחייו גדושי העשייה ועמוסי החוויות. בפועל, מושבת המטעים שהקימו חובבי ציון מורשה על גבעות הכורכר במישור יהודה מילאה תפקיד של חניית ביניים. וייצמן חשש שהתממשות האוטופיה הציונית תוליד בארץ ישראל בסופו של דבר מעין "סניף" מזרח-תיכוני של פינסק, "גלות" דוויה בארץ הישנה-חדשה. הוא הבין בבירור כי בלא פעילותו בלונדון לא תהיה רחובות "מושבת תיקון" שבה יחלים העם היהודי מתחלואיו. הפסוק "מנגד תראה את הארץ"¹⁷ התקיים במנהיג

14. שם, עמ' 432.

15. שם, עמ' 786.

16. שם, עמ' 796.

17. דברים לב, נב; "מנגד תראה" הוא שמו של פרק 23 בביוגרפיה, המתאר את הרגע שבו קיבל וייצמן בניו יורק הרחוקה את בשורת הקמת מדינת ישראל.

הציוני הגדול בשני מובניה של המילה נגד: הוא פעל ממרחקים למען בני עמו המהגרים לארץ הנכספת, וגם התנגד למה שסלד ממנו באותה ארץ. מדינה יהודית בארץ ישראל הייתה משאת נפשו, אך פלשתיה-א"י של מטה, כברת ארץ מזרח-תיכונית ההולכת ונבנית משמותיה בידי יהודים מזרח-אירופים, עוררה בו רגשות דחייה וניכור.

מנהיגותו של וייצמן, שמילאה תפקיד מכריע בהכשרת הדרך לכינונה של ישות פוליטית יהודית בארץ ישראל, המשיכה במידה רבה את דרכם של אנשים ונשים לא מעטים מן האליטות היהודיות החדשות. הוא הלך בעקבותיהם של יזמים כלכליים, הוגי דעות, פילנטרופים ומתקני עולם שהתגייסו למן שלהי המאה השמונה-עשרה ואילך למיזמי תיקון, שיפור, הבראה והצלה של המוני היהודים שחיו בפריפריות של האימפריות הגדולות ביבשת אירופה ובמזרח התיכון. כמו רבים מאלו שקדמו לו בניסיונות לשנות את דמותו של העם היהודי, בחר גם המנהיג הציוני בפעולה "מבחוץ פנימה", בחירה שהולידה הצלחות מדיניות אך עוררה גם מחלוקות וחיידה ניגודים. רעיונות השתנו, אימפריות התחלפו וכמה מהן אף נמחו מן המפה במרוצת השנים; אך כל העת לא נעלמו השניות, הניכור, הריחוק והכמיהה שגבלה כמעט באובססיה להתבדל מן הנתמכים העלובים והמדוכאים. כל אלו ליוו את המתחים הפנימיים והחיצוניים שבהם היה נתון וייצמן, מתחים בלתי ניתנים לביטול בין קוטב המטרופולין האימפריאלי שכלל את סנקט פטרבורג, פריז וכמובן לונדון, ובין קוטב המושבה הפרובינציאלית – בין שהייתה במקומה הישן בגבולות האימפריה הרוסית ובין שנעקרה ממנו כביכול והכתה שורש במקומה החדש: ארץ האבות העתיקה.

קיצורים ביבליוגרפיים

- S. Ury, "The *Shtadlan* of the Polish-Lithuanian Commonwealth: Noble Advocate or Unbridled Opportunist?", *Polin* 15 (2002), pp. 267–299
- ברטל, פוליטיקה יהודית = ' ברטל, "פוליטיקה יהודית טרום-מודרנית: 'ועדי הארצות' במזרח אירופה", הציונות והחזרה להיסטוריה: הערכה מחדש, בעריכת ש"נ אייזנשטדט ומ' ליסק, ירושלים תשנ"ט, עמ' 186–194
- I. Bartal, "From *Shtadlanut* to 'Jewish = Diplomatic'? 1756–1840–1881", *Jahrbuch des Simon-Dubnow-Instituts* 15 (2016), pp. 109–130

גולני וריינהרץ, האב המייסד = מ' גולני וי' ריינהרץ, האב המייסד: חיים וייצמן, ביוגרפיה, 1952–1922, תל אביב תש"ף

F. Guesnet, "Jewish Political Culture between = גנה, תרבות מדינית יהודית East and West: Isaak Ruelf and the Transformations of Intercession (Shtadlanut) in the 19th Century", *Tradition and Its Discontents: Jewish History and Culture in Eastern Europe*, Pennsylvania 2002–2003
 היילפרין, פנקס = י' היילפרין (עורך), פנקס ועד ארבע ארצות: לקוטי תקנות כתבים ורשומות, מהדורה שנייה מתוקנת ומורחבת בעריכת י' ברטל, ירושלים תש"ן (תש"ה)

M. J. A. N. de Caritat, marquis de Condorcet, = קונדורסה, מתווה לתמונה = *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, Paris 1988 (1795)

S. Stern, *The Court Jew: A Contribution to the History of the Period of Absolutism in Central Europe*, Philadelphia 1950 = שטרן, יהודי החצר